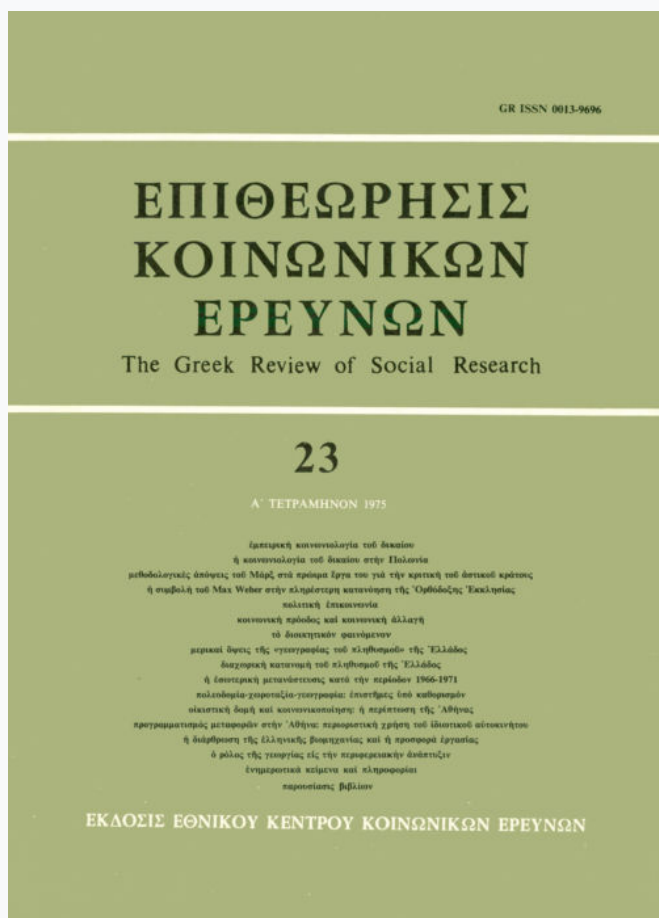

The Greek Review of Social Research

Vol 23 (1975)

23 A'

Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις

Πανταζής Τερλεξής

doi: [10.12681/grsr.479](https://doi.org/10.12681/grsr.479)

Copyright © 1975, Πανταζής Τερλεξής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Τερλεξής Π. (1975). Κοινωνική πρόοδος και κοινωνική αλλαγή: Μερικές εννοιολογικές θεωρήσεις. *The Greek Review of Social Research*, 23, 62–68. <https://doi.org/10.12681/grsr.479>

κοινωνική πρόοδος καὶ κοινωνική ἀλλαγὴ

Μερικὲς ἐννοιολογικὲς θεωρήσεις

τοῦ
Πανταζῆ Τερλεξῆ

Καθηγητοῦ Πολιτικῆς Ἐπιστήμης
New York Institute of Technology,
Ἐπιστημονικοῦ Συνεργάτου τοῦ ΕΚΚΕ

εἰσαγωγή

Χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς θεωρίας ποὺ θὰ ἐξετάζει καὶ θὰ ἐρμηνεύει τὴ «φυσιολογία» τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, κάθε προσπάθεια γιὰ κοινωνικὸ σχεδιασμό, πολὺ περισσότερο γιὰ μακρόπνοο καὶ εὐρύτερο ἐκσυγχρονισμό τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται μάταιη. Αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο στὴν περίπτωσιν τῶν κοινωνιῶν ποὺ ἀναζητοῦν ἀπεγνωσμένα καὶ βιαστικά κάποιον σίγουρο τρόπο ποὺ θὰ τοὺς ἐπιτρέψει νὰ ξεπεράσουν τὸ στάδιο τῶν ὑπαναπτύκτων κοινωνιῶν καὶ νὰ προχωρήσουν στὴν ἐπόμενη ἐξελικτικὴ φάσιν τῆς ἐθνικῆς τους πορείας. Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν ποὺ προβάλλει στὴν προκειμένη περίπτωσιν εἶναι: «Ποιά συμπεριφορά, ποιὲς δομὲς καὶ ποιὲς δραστηριότητες θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν σὰν “ὕγιες” καὶ ποιὲς σὰν “παθολογικὲς”, ἐνῶ οἱ κοινωνίες θὰ περνοῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μορφὴ σχέσεων στὴν ἄλλη»; Ἐλλειψὴ ὁμοφωνίας σχετικὰ μὲ τὴν ἔννοια καὶ τὴ φύσιν τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν, ποὺ ἄλλοτε ἐμφανίζονται σὰν κίνησιν καὶ ἐξέλιξιν, ἄλλοτε σὰν ἐκσυγχρονισμὸς καὶ ἀνάπτυξιν, καὶ ἄλλοτε σὰν πρόοδος ἢ ὀπισθοδρόμηση, δυσκολεύει τὴν ἀξιολόγησιν τῶν μέσων καὶ τὸν προσδιορισμὸ τῶν στόχων.

Οἱ σκέψεις ποὺ ἀκολουθοῦν ἀναφέρονται σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς δυσκολίες ποὺ προκύπτουν κάθε φορὰ ποὺ ἐπιχειροῦμε νὰ περιγράψουμε τὸ φαινόμενο τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Συγκεκριμένα, στὴ μελέτῃ αὐτὴ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀποσαφηνίσουμε μερικὲς ἔννοιες ποὺ συνδέονται μὲ τὸ φαινόμενο τῆς προόδου καὶ τῆς ἀναπτύξεως, χωρὶς νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὴ «δυναμικὴ» ἢ τὴ «διαλεκτικὴ» τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν.

δυσκολίες στὴ διατύπωση μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῆς «ἀλλαγῆς»

Τὸ φαινόμενο τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ τῶν κοινωνικῶν ἀλλαγῶν εἶναι πολυμορφικὸ καὶ ἐναλλασσόμενο, γιὰ τὴν εἶναι συνάρτηση συνθηκῶν πολλαπλῶν καὶ μεταβλητῶν. Συνεπῶς εἶναι δύσκολο νὰ ἐνταχθῇ σ' ἓνα θεωρητικὸ πλαίσιο σταθερὸ καὶ καθορισμένο. Ὅσο ἐμβαθύνουμε στὶς ἰδιομορφίες τῶν κοινωνιῶν καὶ τῶν σχέσεων, τόσο διαπιστώνουμε ὅτι οἱ γνώσεις μας γύρω ἀπὸ τὰ κίνητρα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς εἶναι ἰδιαίτερα ἀνεπαρκεῖς. Γι' αὐτὸ καὶ τὶς μέχρι τώρα προσπάθειες κατανόησεως τοῦ φαινομένου θὰ πρέπει κανεὶς νὰ τὶς θεωρήσει ἁπλῶς σὰν ἐξελικτικὰς φάσεις μιᾶς γενικότερης ἐπιστημονικῆς κινήσεως ποὺ ἀποβλέπει στὴ δημιουργία μιᾶς εὐρύτερης βάσεως, μὲ τὴ συλλογὴ περισσοτέρων στοιχείων, καὶ μιᾶς ἐπακριβέστερης μεθοδολογίας γιὰ τὴ μελλοντικὴ ἐρμηνεία τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Εἶναι μάλιστα πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ ἀμφιβάλλουν ἂν ποτὲ ὁ ἄνθρωπος θὰ μπορέσει

νά δώσει οριστική λύση στο πρόβλημα. Οί άπαισιόδοξοι μάλιστα διακηρύσσουν ότι οί κοινωνικές επιπτώσεις δέν μπόρεσαν και ούτε ποτέ θά μπόρουν νά έρμηνεύσουν τό σύνολο τής κοινωνικής ζωής, βάσει ενός καθολικού συστήματος κατηγοριών.

Έτσι, μέ τό μέχρι σήμερα έλλιπή δεδομένα, όλοι όσοι προσπάθησαν νά βρουν άπάντηση στο πώς και γιατί άλλάζουν οί κοινωνίες, στηρίχθηκαν περισσότερο στη διαίσθηση, στη φαντασία, στην παρατηρητικότητα και στη φιλοσοφική τους διάθεση, και λιγότερο στις ήλεγμένες πληροφορίες, στο πείραμα και στη συγκριτική διερεύνηση τής ανθρώπινης συμπεριφοράς. Οί άξιολογήσεις πού έγιναν, τό μόνο πού κατόρθωσαν, και αυτό όχι σέ ικανοποιητικό βαθμό, ήταν νά περιγράψουν μερικές μόνο πλευρές τής διαδικασίας. Υπάρχουν πολλές δυσκολίες πού περιορίζουν τίς προσπάθειές μας γιά τή διατύπωση μιās γενικής θεωρίας τών άλλαγών, και συγκεκριμένα:

1. Περιορισμοί πού άφορούν τή φύση τοῦ έρευνήτοῦ. Οί ιδεολογικές και οί άξίες στίς όποιες πιστεύουμε άποτελοῦν περιοριστικούς παράγοντες γιά μιά αντικειμενική θεώρηση τής κοινωνικής ζωής. «Ο έθνομορφισμός», γράφει ο Μιρογλιό, «ό τρόπος τοῦ νά κρίνουμε τοὺς λαούς, μέ βάση τόν δικό μας λαό, είναι έμφυτος».¹ Κατά συνέπεια, τό κάθε θεωρητικό σύστημα αντικατοπτρίζει άναπόφευκτα ιδεολογικές προτιμήσεις και άξιοκρατικές επιδράσεις. Έπί πλέον ή κάθε έποχή αντιμετώπιζει καινούργιες συνθήκες και ιδιόμορφες προκλήσεις. Γι' αυτό και τό περιεχόμενο τών θεωριών, πού άποβλέπουν στην έρμηνεία και τήν αϊτιολογία τών κοινωνικών φαινομένων, μεταβάλλουν άνάλογα. Έτσι, στην ιδέα τής δικαιοσύνης, τής ισότητας, τών ανθρώπινων δικαιωμάτων, τής ανθρώπινης φύσεως, τής επαναστατικής ή τής ειρηνικής αλλαγής κλπ., έχει δοθῇ από τοὺς διάφορους πολιτισμούς διαφορετικό νόημα και περιεχόμενο, άνάλογα μέ τίς άνάγκες πού αντιμετώπιζον και τίς προκλήσεις πού δέχονται, τή χρονική στιγμή και τά κοινωνικά πλαίσια μέσα στά όποία γίνονται οί άξιολογήσεις. Οί «θεωρητικοί» δηλαδή τών άλλαγών είναι προϊόντα διαφορετικών πολιτισμῶν και διαφορετικῶν ιστορικών στιγμῶν. Είναι λοιπόν έπόμενο, «έφ' όσον υπάρχει ποικιλία πολιτισμῶν», όπως οί και καθηγητής Weinstein παρατηρεῖ, «νά υπάρχει και πληθώρα θεωριῶν».² Η ποικιλία αὐτή όφείλεται στην πολυμορφία και τό πολύπτυχο τών ανθρώπινων σχέσεων. Ο κάθε έρευνητής, από τή σκοτιά του, άποδίδει ιδιαίτερη σημασία σέ όρισμένους μόνο πλευρές ή όρισμένα γεγονότα, πού δέν είναι άπαραιτήτως τά ίδια μ' αὐτά πού ένδιαιφέρουν κάποιοι

άλλον έρευνητή. Ο Κομφούκιος είδε τή ζωή διαφορετικά από ό,τι τήν είδε ο Πλάτων. Ο Μάρξ θεώρησε τά μέσα παραγωγῆς τών οικονομικῶν αγαθών, σάν τόν προσδιοριστικό παράγοντα όλων τών άλλων κοινωνικῶν και πολιτικῶν σχέσεων. Ο Marshall ύπεστήριξε ότι αὐτό πού κατ' έξοχήν προσδιορίζει τήν κοινωνική εξέλιξη είναι τά μέσα επικοινωνίας. Ο Hegel έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στίς πνευματικές άξίες, στόν κόσμο τών ιδεῶν («δώστε μου τήν πνευματική κατάσταση μιās κοινωνίας και θά σᾶς πῶ τήν οργάνωσή της»). Ο Weber και ο Toynbee τόνισαν τήν ευρύτερη σημασία τών θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τουλάχιστον γιά όρισμένα εξέλικτικά στάδια, και γιά νά έρθουν στην έποχή μας, ο Raymond Aron παρατηρεῖ ότι «στόν σύγχρονο κόσμο υπάρχουν δύο κοινωνιολογικές σχολές, ή σοβιετική και ή άμερικανική, πού θεωροῦν ότι ή κοινωνία στην όποία άνήκουν είναι βασικά γιγής. Κατά κάποιο τρόπο ή κάθε μία πιστεύει ότι τά πράγματα έκεῖ έχουν όπως θά έπρεπε νά έχουν».³ Καί φυσικά έτούτη ή άπλή διάκριση κάθε άλλο παρά άποδίδει τήν άμφισβήτηση και τήν ιδεολογική πολυμορφία πού συναντά κανείς στό καπιταλιστικό και στό σοσιαλιστικό στρατόπεδο.

2. Δυσκολίες επίσης πηγάζουν και από τή φύση τοῦ αντικειμένου τής έρευνας. Έπιστημονικές ἀναζητήσεις στο κοινωνικό επίπεδο έρχονται αντιμετώπιες μέ τό άπρόβλεπτο τής ανθρώπινης σκέψης και πράξεως, μέ τό τυχαίο και τό άπροσδόκητο. Σκοπός δηλαδή κάθε επιστημονικής έρευνας είναι ή περιγραφή και έρμηνεία τών φαινομένων ή τών στοιχείων πού έξετάζει και ή διατύπωση γενικῶν υποθέσεων και άρχῶν, πού παίρνουν τή μορφή θεωρητικῶν προτάσεων. Οί θεωρητικές αὐτές προτάσεις άποτελοῦν οργανωμένα συστήματα έννοιῶν και κατηγοριῶν, πού άποβλέπουν στην έρμηνεία και άξιολόγηση τών κοινωνικῶν καταστάσεων και φαινομένων. Απώτερος όμως σκοπός κάθε κοινωνικής θεωρίας είναι ή έπακριβής διάγνωση τής μελλοντικής πορείας τών ανθρώπινων σχέσεων. Άλλά αὐτό δέν είναι εύκολο, όπως άπέδειξαν οί μέχρι τώρα προσπάθειες, νά εκφρασθῇ με τή μορφή νόμων πού μέ τρόπο καθολικό και μόνιμο θά προσδιορίζουν τά πρότυπα κοινωνικής ζωής, αφού άκόμη δέν έχει προσδιορισθῇ ούτε ή ίδια ή φύση, ή ουσία τής ζωής.

3. Μία άλλη δυσκολία έχει σχέση μέ τίς μεθόδολογικές και έννοιολογικές άντιλήψεις τών επί μέρους επιστημῶν πού άσχολοῦνται μέ τό πρόβλημα τής αλλαγῆς. Παρά τή σχολαστική διερεύνηση τών διαφορῶν πλευρῶν τοῦ ευρύτερου φαινομένου τής κοινωνικής αλλαγῆς και παρά τήν έπισταμένη ανάπτυξη πολλῶν έννοιῶν και τήν τυ-

1. Abel Miroglio, *Η Ψυχολογία τών Λαῶν*, Αθήνα, Ζαχαρόπουλος, 1965 σ. 33.

2. Michel A. Weinstein, *Identity, Power and Change*, Glenview, Illinois, Foresman and Co., 1971, p. 2.

3. R. Aron, «La société américaine et la sociologie», στο *Cahiers internationaux de sociologie*, 1960, XXX, σ. 59.

πικὴ ταξινόμηση βασικῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν, οἱ ἐπιστήμες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴ «φυσιολογία», γενικότερα, τῶν κοινωνικῶν συστημάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη, δὲν ἔχουν καθορθῶσαι νὰ παρουσιάσουν ἐπιστημονικὰ θεμελιωμένες προτάσεις στὸν βαθμὸ πού αὐτὸ ἔχει ἐπιτευχθῇ σὲ ἄλλους ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικοὺς κλάδους. Οἱ θεωρίες τῆς ἀλλαγῆς πού συνήθως παίρνουν διάφορα ὀνόματα, ὅπως «φιλοσοφία τῆς ἱστορίας», «κοινωνιολογία τῆς ἱστορίας», «ἱστορικὴ θεωρία», «πολιτικὴ φιλοσοφία» κλπ., δὲν κατόρθωσαν ἀκόμη νὰ δώσουν ἀπάντησι σ' ἓνα πλῆθος ἀπὸ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού ἀπασχολοῦν τὸν ἀστικοποιημένο, βιομηχανικὸ ἄνθρωπο τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν ὀφείλεται στὴν ἄλλειψη ἐνδιαφέροντος. Ἀντίθετα, μὲ παρόμοια θέματα ἔχουν ἀσχοληθῇ ἀνεκάθεν τὰ μεγαλύτερα πνεύματα τῆς ἱστορίας. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πλάτωνα, μέχρι τὸν Toynbee καὶ τὸν Marcuse, οἱ προσπάθειες ὑπῆρξαν ὑπεράνθρωπες. Κάθε γενιά, κάθε πολιτισμός, στὴν πραγματικότητά, διαθέτουν τὸ καλύτερο πνευματικὸ δυναμικὸ τους γιὰ νὰ δώσουν κάποια ἀπάντησι σὲ βασικὰ φιλοσοφικὰ καὶ πρακτικὰ ἐρωτήματα πού κάθε φορὰ παρουσιάζονται μὲ νέα μορφή καὶ μὲ ἄλλη ἐράρχησι. Τί συνετέλεσε στὴν πώσι τῆς Ρώμης; Γιατί ἡ «βιομηχανικὴ ἐπανάστασις» ἐμφανίστηκε στὴν Εὐρώπῃ καὶ ὄχι στὴν Ἀσία ἢ τὴν Ἀφρική; Ποιῆς εἶναι οἱ δυνάμεις πού συνετελοῦν τὴν ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν; Πῶς ἐξηγεῖται ἡ συχνότης ἢ ἡ περιοδικότης τῶν ἀλλαγῶν; Ὅδηγουν οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγές στὴν πρόοδο τῶν κοινωνιῶν ἢ στὴν ὀπισθοδρόμησιν τους, ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἀλλαγές ὁ ἄνθρωπος παραμένει ὁ ἴδιος; Εἶναι ἡ πρόοδος ἀναπόφευκτη, καὶ ἂν εἶναι ἀναπόφευκτη, ἀποτελεῖ μέρος κάποιου «θεικοῦ» σχεδίου ἢ κάποιου «κοσμικοῦ» ἱστορικοῦ πεπρωμένου;

Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς δυσκολίες πού περιορίζει ἡ προσπέθεσι γιὰ τὴ διατύπωσι μιᾶς γενικῆς θεωρίας τῶν ἀλλαγῶν ἐκφράζονται πάλι ἀπλά, στὸ παράδειγμα τῆς «σκοτωμένης πάπιας», τοῦ καθηγητῆ τῆς Κοινωνιολογίας Stouffer.¹ Μερικὲς φορές ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωσι, παρατηρεῖ ὁ Stouffer, πὼς ὑπάρχουν τόσες θεωρίες κοινωνικῆς ἀλλαγῆς, ὅσοι εἶναι καὶ οἱ κοινωνιολόγοι πού καταπιάνονται μ' αὐτή. Πολλοί, προσκολλημένοι σὲ κάποιο θεωρητικὸ σχῆμα ἢ μιὰ ἰδεολογικὴ τοποθέτησι, καταλήγουν σὸ νὰ βλέπουν τὰ φαινόμενα ἐντελῶς δογματικά. Ἔτσι, σύμφωνα μὲ ἀρκετὰς θεωρίες, ἡ ἰδεολογία, ἡ γεωγραφία, ἡ ψυχολογία, ἡ τεχνολογία ἢ μιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη «-ία» ἀποτελοῦν τὴ μοναδική, ἢ κάθε μιὰ ξεχωριστὰ, γενεσιουργὸν αἰτία τῆς ἀλλαγῆς. Ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐπιλέξει κανεὶς ἓναν παρά-

γοντα ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει τὴν πραγματικότητά, προκαλεῖ ἀμφιβολία καὶ σύγχυσι, ἔτσι πὸς τὸ τέλος τὰ συμπεράσματά μας, σὰ ὅποια καταλήγουμε, νὰ εἶναι ἐπιπόλαια ἢ οὐτοπιστικά. Τὴν κατάστασι αὕτη θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὴν παρομοιάσει μὲ τὴν περίπτωσι τῆς «σκοτωμένης πάπιας».

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλή. Μιὰ πάπια σκοτώθηκε ἀπὸ τὰ βόλια κάποιου κυνηγῶ ἓνα πρωινὸ στοὺς βάλτους τῶν λιμνῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Michigan. Τὸ ἐρώτημα πὸς προκύπτει στὴν περίπτωσι αὕτη εἶναι: Τί προκαλέσε τὸν θάνατό της; Καὶ ἂς ἀρχίσουμε ἀπὸ μιὰ βιολογικὴ ἐξήγησι. Ἡ πάπια σταμάτησε νὰ ἀναπνέει ἀπὸ ἀκατάσχετη αἱμορραγία. Μιὰ ψυχολογικὰ ἐπακόλουθα, δὲν θὰ εἶχε ἴσως τὴ μανία ὅταν μεγάλωσε νὰ σκοτώνει πουλιά. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ μπορούσαμε, μὲ τὴ βοήθεια τῆς ψυχαναλύσεως, νὰ ἐπεκταθοῦμε καὶ σὲ ἄλλες ψυχολογικὰς ἐρμηνεῖς, ἀλλὰ ἂς τίς προσπεράσουμε. Κάποιος ἄλλος θὰ μπορούσε νὰ δώσει μιὰ γεωγραφικὴ ἐξήγησι πού νὰ ἔχει σχέση μὲ τὶς συνθέσεις τῆς πάπιας (σημειώστε ὅτι ἡ πάπια σκοτώθηκε μέσα στὰ βαλτόνερα μιᾶς συγκεκριμένης περιοχῆς). Ἀκόμη ἴσως ὑπάρθουν κι αὐτοὶ πὸς θὰ ἀποδόσουν τὸ γεγονός στὴν τεχνολογία τῆς ἐποχῆς μας.

Τὸ συμπεράσμα πού ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ἀπλὸ ἀλλὰ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ παράδειγμα, εἶναι ὅτι ἡ κάθε μιὰ ἐρμηνεία πού δίνεται γιὰ τὸν χαμὸ τῆς πάπιας ἀποδίδει ἓνα μόνον μέρος τῆς ἀλήθειας. Οἱ περισσότερες πάντως ἐρμηνεῖς εἶναι διαφορετικῶς γνωσιολογικοὺ ἐπιπέδου. Μιὰ λεπτομερέστερη ἀνάλυσι μὲ καινούργια ἴσως στοιχεῖα πού μᾶς ἦσαν ἄγνωστα, ὅταν ἀξιολογοῦσαμε τὸ γεγονός, ἢ μιὰ διαφορετικὴ ἰδεολογικὴ τοποθέτησι καὶ ἐπιστημονικὴ προκατάληψι, εἶναι δυνατόν νὰ μᾶς ὁδηγήσι στὴν ἀνακάλυψι καὶ ἄλλων παραγόντων πού εἶτε εἴχαμε παραβλέψει εἴτε δὲν θὰ ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων δυνατόν νὰ γνωρίζουμε τότε. Ἡ «μονοαιτιατικὴ» λοιπὸν, μονιστικὴ, θεώρησι τῶν ἀλλαγῶν ἔχει τὴν τάσι νὰ ἀποποιεῖ τὰ φαινόμενα σὲ σημεῖο πού νὰ παραποιεῖ τὴν πραγματικότητά. Καὶ εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀπλὲς ἐξηγήσεις εἶναι πὸς ἀρεστής, πὸς καταννοεῖς καὶ γίνονται πὸς δημοφιλεῖς ἀπὸ ὅ,τι οἱ πολὺπλοκες. Δὲν ἀντέχουν ὅμως στὴ δοκιμασία τοῦ χρόνου καὶ τῆς λογικῆς.

«ἀλλαγὴ», «κίνησι», «ἀνάπτυξι», «πρόοδος»

Ἀποτέλεσμα λοιπὸν τῆς διαφορετικῆς σκοπιᾶς ἀπὸ τὴν ὅποια ὁ καθένας ἀποφασίζει ἢ ἀναγκάζεται, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, νὰ διερευνήσει τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, εἶναι νὰ μπαίνουν πολλὰ ἐτικέτες στὴ διαδικασίαν τῆς ἀλλαγῆς. Ἔτσι, συχνὰ ἀκούμε

1. Samuel A. Stouffer, *Social Research to Test Ideas*, New York, The Free Press of Glencoe, 1962, σ. 238-239.

ή χρησιμοποιούμε δρους, όπως «έκσυγχρονισμός», «κίνηση», «πρόοδος», «ανάπτυξη» ή «εξέλιξη», για να περιγράψουμε το φαινόμενο των κοινωνικών αλλαγών. Γι' αυτό, πριν προχωρήσει κανείς στην ανάλυση του φαινομένου θα πρέπει να αποσαφηνίσει μερικές βασικές έννοιες που το συνθέτουν και το χαρακτηρίζουν ποιοτικά και ποσοτικά. Συγκεκριμένα, θα θέλαμε να προσδιορίσουμε τις έννοιες «αλλαγή», «κίνηση», «ανάπτυξη» και «πρόοδος», οι οποίες όταν δεν γίνουν αντικείμενο προσεκτικής και συστηματικής διευκρίνσεως, συντελούν στην πλήρη σύγχυση ενός ουσιαστικά πολύπλοκου φαινομένου.

Και ως αρχίσουμε από την έννοια της «αλλαγής». Η έννοια αναφέρεται με κάθε διαδικασία που χαρακτηρίζεται από το γεγονός ότι κατά τη χρονική στιγμή X_1 , υπάρχει μια κατάσταση K_1 , ενώ στη στιγμή X_2 , δημιουργείται μια κατάσταση K_2 , ... κ.ν. Συγκεκριμένα, μιλάμε για αλλαγή όταν η διαφορά μεταξύ της προηγούμενης κατάστασης και της επομένης αφορά όποιαδήποτε πλευρά ή μιας ιδέας ή ενός αντικείμενου. Θα πρέπει να σημειώσουμε ακόμη ότι η αλλαγή μπορεί να αναφέρεται σε πολλές διαστάσεις ή ιδιότητες, όπως στον χώρο, στον χρόνο, στη θερμοκρασία, στη χημική σύσταση, στην ηλεκτρική ενέργεια, στο κοινωνικό σύστημα, στη διανοητική διεργασία κλπ.¹

Με μια τέτοια τοποθέτηση η «αλλαγή» ξεχωρίζει από την άλλη «κίνηση». Η δεύτερη αυτή έννοια αναφέρεται σε ένα ορισμένο είδος αλλαγής που αφορά μια μόνο διάσταση της, τον χώρο, σε σημείο ώστε ο δρος «κίνηση» να ταυτίζεται με τη μηχανική «κίνηση». Έτσι ο δρος «κίνηση» αναφέρεται σε μια μόνο ιδιότητα της αλλαγής. Η εννοιολογική αυτή διάκριση είναι απαραίτητο να γίνει, για να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε το περιεχόμενο της έννοιας «ανάπτυξη», όπως τη συναντά κανείς, τόσο στην καθημερινή ομιλία, όσο και στην επιστημονική ορολογία.

Γενικά μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι η «ανάπτυξη», όπως και η «κίνηση», είναι έννοια «στενότερη» από ό,τι η «αλλαγή». Κάθε φορά δηλαδή που μιλάμε για ανάπτυξη εννοούμε πάντα κάποια αλλαγή, αλλά όταν μιλάμε για αλλαγή δεν εννοούμε απαραίτητα και ανάπτυξη. Όταν, επί παραδείγματι, αναφερόμαστε στην ανάπτυξη του ανθρώπινου οργανισμού, από τη νηπιακή ηλικία στην εφηβεία και από εκεί στην ώριμότητα και τη γεροντική ηλικία, εννοούμε τις βιολογικές, ψυχολογικές και χαρακτηριστικές αλλαγές που συντελούνται στον ανθρώπινο οργανισμό. Όταν όμως πρόκειται για τις αλλαγές

που υφίσταται ο ανθρώπινος οργανισμός εξ αιτίας κάποιου ξαφνικού ατυχήματος, δεν είναι δυνατόν να αποδίδεται στις αλλαγές η έννοια της ανάπτυξεως. Το ίδιο συμβαίνει και όταν αναφερόμαστε σε κοινωνικά φαινόμενα. Στην περίπτωση, επί παραδείγματι, των ριζικών αλλαγών που συντελούνται σε μια κοινωνία, σαν αποτέλεσμα της αντικαταστάσεως του συστήματος της δουλείας από τη φεουδαρχία και αργότερα από το καπιταλιστικό σύστημα, πρόκειται βέβαια για «ανάπτυξη» (αν βάλουμε κατά μέρος μερικά προβλήματα που παρουσιάζει αυτή η διαδικασία). Δεν μπορούμε όμως να μιλάμε για «ανάπτυξη» στην περίπτωση της καταρρεύσεως της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, που ήταν αποτέλεσμα της εισβολής των γερμανικών όρδων, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι η εισβολή αυτή—καθώς επίσης και η ύλική και πνευματική αποσύνθεση που ακολούθησε—δημιούργησε τις προϋποθέσεις που οδήγησαν αργότερα στην «ανάπτυξη» της Ειρώπης. Ανάμεσα στα δύο φαινόμενα (εισβολή και ανάπτυξη) μεσολαβούν ένα πλήθος από παράγοντες, που συνθέτουν μια καινούργια πραγματικότητα. Έτσι η «ανάπτυξη» άλλοτε έχει την έννοια της άπλης αλλαγής και άλλοτε της «προόδου». Γι' αυτό, τις περισσότερες φορές ο δρος «εξέλιξη» ή «ανάπτυξη» θα μπορούσε να αποδώσει καλύτερα τέτοιου είδους μεταβολές που συνήθως αποδίδονται με τον δρο «ανάπτυξη». Έν τούτοις, πολλοί συγγραφείς προτιμούν τον δρο «ανάπτυξη» αντί του δρου «εξέλιξη» προκειμένου να υποδηλώσουν την ήθελημένη, προγραμματισμένη και επιθυμητή αλλαγή στον κοινωνικό χώρο. Αυτό συμβαίνει με τους δρους «πολιτική ανάπτυξη» και «κοινωνική ανάπτυξη».

Η «ανάπτυξη», λοιπόν, αναφέρεται σε ορισμένους τύπους αλλαγών. Τις περισσότερες φορές, αν όχι πάντα, προσδιορίζει τα είδη εκείνα των αλλαγών που, μέσα σε ορισμένα πλαίσια και σύμφωνα με μια ορισμένη κλίμακα μετρήσεως, εκφράζουν ένα ποσοτικό «μεγάλωμα» ενός αντικείμενου ή ενός φαινομένου που θεωρείται επιθυμητό, ανάλογα με το σύστημα αξιών που επικρατεί τη συγκεκριμένη στιγμή που γίνεται η αξιολόγηση. Ακόμην, επί παραδείγματι, συχνά ότι «η εισαγωγή και η λειτουργία των δημοκρατικών προτύπων διακυβερνήσεως είναι εκδήλωση κοινωνικής αναπτύξεως». Σ' αυτή τη φράση, η έννοια της «αναπτύξεως» ταυτίζεται με την έννοια της «προόδου». Αλλά το τί όμως κάθε φορά σημαίνει «πρόοδος», αν δηλαδή οι αλλαγές που παρουσιάζει το κάθε κοινωνικό φαινόμενο αποτελούν «ανάπτυξη» ή «οπισθοδρόμηση», εξαρτάται άμεσα από το συγκεκριμένο σύστημα αξιών που επικρατεί στον χώρο στον οποίο συντελούνται οι αλλαγές. Μόνο αν λάβουμε υπ' όψη αυτά τα δεδομένα θα μπορέσουμε ίσως να προσδιορίσουμε αν και πότε η «ανάπτυξη» αναφέρεται στη μετάβαση από τις «κατώτερες» στις «άνωτερες» κοινωνικές μορφές οργανώσεως και αντιστρόφως. Το πρόβλημα

1. Βλέπε Adam Schaff, «The Marxist Theory of Social Development», σ. 71-94, στο S.N. Eisenstadt, *Readings in Social Evolution and Development*, Oxford, Pergamon Press, 1970, σ. 72.

δμως δὲν διασαφηνίζεται ἀπόλυτα. Ἀπλῶς συγκεκριμένοποιεῖται περισσότερο. Γιατὶ πὼς καὶ ποῖός θὰ καθορίσει αὐτὸ πὺν ἀντιπροσωπεύει τὴν «κατώτερη» καὶ τὴν «ἀνώτερη» μορφή κοινωνικῆς ὀργανώσεως; Τέτοιου εἶδους ἐρωτήματα ἀναμοχλεύουν τὸ θέμα τῆς σκοπιμότητος καὶ τῆς κατευθύνσεως τῶν ἀλλαγῶν.

φύση καὶ χαρακτῆρας τῆς «προόδου»

Μὲ τὶς παραπάνω λοιπὸν διαπιστώσεις καταφαίνεται ὅτι ἡ «πρόοδος» ἀναφέρεται σὲ ἓνα ὀρισμένο εἶδος ἀλλαγῆς. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ὑπάρχουν οἱ αἰσιόδοξοι, ὅσοι πιστεύουν ὅτι οἱ ἀνθρώπινες κοινωνίες ἀναπόφευκτα προοδεύουν (Adam Smith, Hegel, Marx, Engels, Darwin, Bagehot, T. H. Huxley, Sumner, Bellamy, Levin, Bukharin, Herick, Simpson, κλπ.), οἱ ἀπαισιόδοξοι, ὅσοι πιστεύουν ὅτι τὸ ἀνθρώπινο γένος μὲ κάθε ἀλλαγὴ ὀδηγεῖται σὲ ὀπισθοδρομίαν (Ἡσίοδος, Ὀβίδιος, Rousseau, Flamarion, Juenger, Russel, Marcuse, Ellul, κλπ.), καὶ μιὰ μέση κατηγορία πὺν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα, παρὰ τὶς ἀλλαγὰς στὶς ὁποῖες ὑπόκειται, παραμένει βασικά ἡ ἴδια, μὲ στιγμὲς μόνο «καλύτερες» (πρόοδος) ἢ «χειρότερες» (ὀπισθοδρομία). Τὸ ἴδιο περίπου μὲ τοὺς στοχαστὰς τῆς τελευταίας αὐτῆς κατηγορίας πιστεύουν καὶ αὐτοὶ πὺν ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πολιτισμῶν εἶναι κυκλική, μιὰ διαδικασία στὴν ὁποία μὲρὲς κανεὶς νὰ διακρίνει, ὅπως καὶ στὴ φύση, τὴν ἀνοίξῃ, τὸ καλοκαίρι, τὸ φθινόπωρο καὶ τὸν χειμῶνα (Πυθαγόρειοι, Στωικοὶ, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, Ἐπίκουρος, Πολύβιος, Κικέρων, Σενέκα, Ibn Khaldun, Machiavelli, Vico, Spengler, Nietzsche, Sorokin, Toynbee κλπ.). Οἱ τέσσερις αὐτὰς θεωρήσεις τῆς «κοινωνικῆς ἀνελιξεως» θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδοθῶν σχηματικά, ὅπως φαίνεται στὸ σχῆμα τῆς ἐπομένης στήλης.¹

Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς πὺν πιστεύουν ὅτι ἡ ἀνθρωπινὴ κοινωνία συνεχῶς «προοδεύει», ὑπάρχουν σοβαρὰς διαφωνίες γιὰ τὴ φύση τῆς «προόδου» καὶ τοὺς παράγοντες πὺν τὴν προκαλοῦν. Ἀνάλογα μὲ τὴ θέσιν πὺν παίρνουν στὰ θέματα αὐτά, οἱ ἐν λόγω μελετητὰς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ διαιρεθῶν σὲ τέσσερις κατηγορίες:

Στὴν πρώτη ἀνήκουν αὐτοὶ πὺν ὑποστηρίζουν ὅτι, στὴ μέχρι τώρα πορεία τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνουμε ἓνα καθορισμένο πρότυπο ἀλλαγῆς πρὸς τὸ καλύτερο. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἐνισχύει τὴν πεποίθησιν ὅτι καὶ στὸ μέλλον τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ἀκολουθεῖ τὴν ἀνοδικὴ αὐτὴ πορεία. Γίνεται δηλαδὴ καταφανὲς ὅτι στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχουν ὀρι-

Σχηματικὴ ἀπεικόνισις τῆς «κοινωνικῆς ἀνελιξεως».

(Α) Πρότυπο προοδευτικῆς ἀνελιξεως:

παρελθὸν —————> μέλλον

(Β) Πρότυπο ὀπισθοδρομῆσεως:

παρελθὸν —————> μέλλον

(Γ) Πρότυπο «ταραγμένης» στασιμότητος

παρελθὸν —————> μέλλον

(Δ) Πρότυπο «κυκλικῆς» στασιμότητος:

παρελθὸν —————> μέλλον

σμένης φύσεως ἀλλαγὰς πὺν ὀδηγοῦν στὴν πρόοδον τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Τίποτε δὲν μᾶς πείθει δὲς παρόμοιες ἀλλαγὰς πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν πᾶν θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ ἐμφανίζονται καὶ στὸ μέλλον.

Στὴ δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν ὅσοι πιστεύουν ὅτι μόνον ὅτι οἱ ἀλλαγὰς πὺν συντελοῦνται ὀδηγοῦν στὴν ἀνέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὶς ἀλλαγὰς αὐτὰς εἶναι δυνατόν νὰ τὶς προσδιορίσουμε, μὲ βάση τὴ φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοὺς, νὰ τὶς προβλέψουμε καὶ ἀκόμη νὰ τὶς προγραμματίσουμε.

Τὴν τρίτη κατηγορία ἀποτελοῦν αὐτοὶ πὺν πιστεύουν ὅτι οἱ ἀλλαγὰς πὺν συντελοῦνται, καὶ πὺν μπορούμε ὁπωσδήποτε νὰ τὶς ἐντοπίσουμε μακροχρόνια, ἀκολουθοῦν μιὰ παλινδρομικὴ φορὰ πρὸς μιὰ σταθερὴ κατεύθυνσιν. Τὸ «μακροχρόνια» ἐδῶ ἔχει τὴν ἔννοια ὅτι οἱ ἀλλαγὰς μὲρὲς νὰ μὴ ἀκολουθοῦν συνεχῶς ἀνοδικὴ τροχιά. Ἡ πορεία δηλαδὴ τῆς κοινωνίας εἶναι παλινδρομικὴ. Τελικά ὅμως, ὕστερα ἀπὸ κάθε μετακίνησιν ἢ διαφοροποίηση, ἐπέρχεται ἡ ποιοτικὴ βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν.

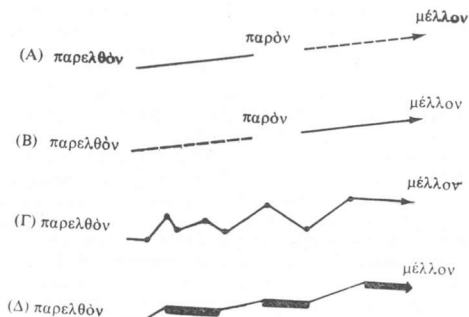
Τέλος, στὴν τετάρτη κατηγορία συγκαταλέγονται αὐτοὶ πὺν πιστεύουν ὅτι ἡ πρόοδος τῆς κοινωνίας συντελεῖται κατὰ στάδια. Κάθε ἐπόμενο στάδιο πολιτισμοῦ εἶναι ὑψηλότερου ἐπιπέδου σὲ σύγκρισιν μὲ τὸ προηγούμενο. Ὅλες οἱ προτάσεις αὐτὰς μὲρὲς νὰ πάρουν τὸ σχῆμα τῆς σελίδας 67.

προσδιορισμὸς τῆς «κοινωνικῆς ἀλλαγῆς»

Ἡ σύγχυσις πὺν προκύπτει ἀπὸ μιὰ τόσο στενὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ βασικὰς ἔννοιες, ὅπως οἱ ἔννοιες

1. Γιὰ ἐκτενέστερη ἀνάπτυξιν, βλέπε Charles Van Doren, *The Idea of Progress*, New York, Frederick A. Praeger, 1967.

Σχηματική απεικόνιση της «κοινωνικής πρόοδου»

της ανάπτυξης, της εξέλιξης και της πρόοδου, είναι επόμενο να δημιουργεί πληθώρα όρισμών της κοινωνικής αλλαγής. Θα αναφέρουμε μερικούς τέτοιους όρισμούς, διατυπωμένους από γνωστούς κοινωνιολόγους και ανθρωπολόγους, για να αποσαφηνίσουμε περισσότερο το πρόβλημα.

Fairchild: Κοινωνικές αλλαγές είναι οι διακυμάνσεις ή οι μεταλλαγές τις οποίες ύφιστανται οι διαδικασίες, τα πρότυπα και οι μορφές των κοινωνικών σχέσεων. Είναι ένας όρος συνοπτικός που αναφέρεται στο αποτέλεσμα κάθε κοινωνικής μετακίνησης. Η κοινωνική αλλαγή μπορεί να είναι προοδευτικής ή αποσπασματικής φύσεως, προγραμματισμένη ή άπρογραμματιστη, μονοκατευθυντήρια ή πολυκατευθυντήρια, ευεργετική ή επιβλαβής.¹

Lundberg, Schrag και Larsen: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή» εννοούμε τις διαφορές που παρουσιάζει κάθε κοινωνικό φαινόμενο μέσα σε μία ορισμένη χρονική περίοδο.²

Davis: Ο όρος «κοινωνική αλλαγή» αναφέρεται αποκλειστικά και μόνο στις μεταβολές που συντελούνται στην κοινωνική οργάνωση, δηλαδή στις δομές και τις λειτουργίες της κοινωνίας. Συνεπώς η κοινωνική αλλαγή αποτελεί μία μόνο μορφή αλλαγής που ανήκει βασικά σε μία ευρύτερη κατηγορία αλλαγών που ονομάζουμε «πολιτιστικές αλλαγές». Οι «πολιτιστικές αλλαγές» περιλαμβάνουν όλες τις

αλλαγές που συντελούνται, τόσο σε κάθε επί μέρους τομέα της κουλτούρας, όπως είναι η τέχνη, η τεχνολογία, η φιλοσοφία κλπ., όσο και τις αλλαγές που συντελούνται στη μορφή και τους κανόνες γενικά της κοινωνικής οργάνωσης.³

Von Wiese: Οι κοινωνικές αλλαγές αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς άνθρωπο, ενώ οι «πολιτιστικές αλλαγές» είναι αυτές που αναφέρονται στις σχέσεις ανθρώπου προς πράγματα. Η κουλτούρα σχετίζεται με τα παράγωγα των ανθρώπινων σχέσεων και δραστηριοτήτων, ενώ η κοινωνία με τα ίδια τα άτομα, τους παραγωγούς των σχέσεων.⁴

MacIver και Page: Κοινωνικές είναι οι αλλαγές που αναφέρονται στους κοινωνικούς συσχετισμούς... στους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι σχετίζονται μεταξύ τους.⁵

Ginsberg: Με τον όρο «κοινωνική αλλαγή», εννοούμε οποιαδήποτε αλλαγή, που συντελείται στις κοινωνικές δομές, όπως π.χ., στον αριθμό των μελών μίας κοινωνίας, στη σύνθεση ή την ισορροπία των συνθετικών της μερών, στη μορφή της οργάνωσής της. Εάν συγκεκριμένο παράδειγμα τέτοιων αλλαγών θα μπορούσε κανείς να αναφέρει τις αλλαγές που συντελέστηκαν στον θεσμό της οικογένειας και που οδήγησαν στην αποσύνθεσή της οικιακής οικονομίας, ή οποία άρχισε με την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και τη μετάβαση από το σύστημα των ευγενών και των δούλοπαροίκων στο σύστημα των κοινωνικών τάξεων. Ο όρος κοινωνική αλλαγή αναφέρεται επίσης στις αλλαγές που παρουσιάζουν ή στάση και οι ιδέες των ανθρώπων...⁶

Moore: Η κοινωνική αλλαγή αναφέρεται στις ουσιαστικές μεταβολές που ύφιστανται οι κοινωνικές δομές (δηλαδή τα πρότυπα κοινωνικής δράσεως και αντιδράσεως), συμπεριλαμβανομένων και των συνεπειών αυτών των μεταβολών, όπως αντανακλώνται στους κανόνες συμπεριφοράς, τις αξίες, καθώς επίσης και στα πολιτιστικά παράγωγα και τα σύμβολα της κοινότητάς.⁷

3. Kingsley, Davis, *Human Society*, New York, The Macmillan Co., 1949, σ. 622.

4. Leopold Von Wiese, «The Sociological Study of Social Change», *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, Amsterdam, International Sociological Association, 1956, σ. 7.

5. Robert M. MacIver and Charles H. Page, *Society: An Introductory Analysis*, New York, Rinehart and Co., 1949, σ. 511.

6. Morris Ginsberg, «Social Change», *British Journal of Sociology*, Vol. 9, No 3 (Σεπτέμβριος 1958), σ. 205.

7. Wilbert E. Moore, «Social Change», *International Encyclopedia of the Social Science*, Vol. 14, New York, The Macmillan Company and the Free Press, Inc., 1968, σ. 3-4.

1. Henry Pratt Fairchild (ed.), *Dictionary of Sociology*, Iowa, Littlefield, Adams and Co., 1955, σ. 277.

2. George A. Lundberg, Clarence C. Schrag and Otto N. Larsen, *Sociology* (2nd ed.), New York, Harper and Row, 1958, σ. 694.

Boskoff: Κοινωνική ἀλλαγὴ εἶναι ἡ νοητὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία μπορούμε νὰ συλλάβουμε τὶς οὐσιαστικὲς μεταβολὲς στὶς δομὲς καὶ τὶς λειτουργίες τοῦ συγκεκριμένου κοινωνικοῦ συστήματος.¹

Johnson: Κοινωνικὴ ἀλλαγὴ σημαίνει ἀλλαγὴ στὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, σὲ ὅτιδήποτε δηλαδὴ παραμένει σταθερὸ ἢ σχετικὰ σταθερὸ. Ἀπὸ ὅλες ὁμως τὶς κοινωνικὲς ἀλλαγὲς σημαντικότερες εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν ἐπιπτώσεις στὴ λειτουργία τοῦ συστήματος, δηλαδὴ ποὺ συντελοῦν στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχὴ ἐκπλήρωση τῶν στόχων τοῦ ἢ στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἐπιτυχὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ἐπιβιώσεώς του.²

Οἱ ὁρίσμοι αὐτοὶ εἶναι ἄρκετοὶ γιὰ νὰ καταδείξουν τὶς τάσεις ποὺ ἐπικρατοῦν. Οἱ περισσότεροι διαφέρουν στὴ λεκτικὴ μόνον διατύπωση, ἐνῶ ἡ οὐσία παραμένει ἡ ἴδια. Τὰ βασικότερα πάντως σημεία, στὰ ὁποία ἀναφέρονται ἅμεσα ἢ ἔμμεσα σχεδὸν ὅλοι εἶναι τὰ ἑξῆς: α) ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀφορᾷ τὶς μεταλλαγὲς καὶ τὶς διαφοροποιήσεις τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζονται οἱ ἄνθρωποι (καὶ οἱ ὁμάδες) μεταξὺ τους, καὶ β) οἱ μεταλλαγὲς καὶ οἱ διαφοροποιήσεις ἀφοροῦν, εἴτε τὶς κοινωνικὲς δομὲς (τοὺς θεσμούς), εἴτε τὶς κοινωνικὲς λειτουργίες (τὶς διαδικασίες) μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράζονται οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἀναλυτικότερα, οἱ διαφοροποιήσεις εἶναι δυνατόν νὰ συμβοῦν σὲ ὁποιαδήποτε μικρὴ ἢ μεγάλῃ χρονικῇ περίοδῳ, ἀφοροῦν μικρὲς ὁμάδες (οἰκογένεια) ἢ μεγάλες ὁμάδες (κοινωνικὲς οργανώσεις, τάξεις, στρώματα) καὶ μποροῦν ἀκόμη νὰ ἀναφέρονται στὰ διάφορα κοινωνικὰ ὑποσύστημα (βιομηχανία, κυβέρνησις, κόμματα, ἐκπαίδευσις, ἐκκλησία) ἢ σ' ὁλόκληρο τὸ κοινωνικὸ σύστημα.

Μερικοὶ κοινωνιολόγοι καὶ ἄρκετοὶ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα σὲ «κοινωνικὲς» καὶ σὲ «πολιτικὲς» ἀλλαγὲς, καὶ θεωροῦν τὶς «κοινωνικὲς» ἀλλαγὲς σὰν μέρος τῶν «πολιτικῶν» ἀλλαγῶν, ὅπως π.χ., οἱ Davis καὶ Von Wiese. Μιὰ τέτοια διάκρισις ἀσφαλῶς προϋποθέτει μιὰ γενικότερη διάκριση ἀνάμεσα στὴν ἔννοια τῆς «κοινωνίας» καὶ τῆς «κουλτούρας». «Κοινωνία» σὲ γενικὸ ὅρισμό εἶναι «τὸ ὄργανον μὲν ἑκείνο σύνολο ἀτόμων ποὺ ἀκολουθοῦν ἓνα συγκεκριμένον τρόπο ζωῆς».³ Ἡ «κουλτούρα», σὲ γενικὲς γραμμὲς, ἀναφέρεται στὸν «τρόπο ζωῆς ἐνὸς λαοῦ (μᾶς κοινωνίας)».⁴ Ἡ σχέση, ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεὶς, ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς ἔννοιες καὶ στὰ ἀντικεί-

μενα ποὺ περιγράφουν, εἶναι τόσο στενὴ, ὥστε θὰ ἦταν δύσκολο, ἂν θέλαμε νὰ ἀκριβολογήσουμε, νὰ σύρουμε μιὰ ἀπόλυτα διαχωριστικὴ γραμμὴ ἀνάμεσά τους. Ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἀσφαλῶς γίνεται γιὰ καθαρὰ ἀναλυτικοὺς λόγους. Γι' αὐτὸ ὁ ἀνθρωπολόγος Kroeber θὰ γράφει ὅτι, «κοινωνία καὶ κουλτούρα ἀποτελοῦν τὶς δύο ὅψεις ἐνὸς φύλλου χαρτιοῦ. Σὲ κάθε συγκεκριμένη κουλτούρα ἀναπόφευκτα καὶ αὐτόματα ἀντιστοιχεῖ μιὰ καθορισμένη κοινωνία: στὴν κουλτούρα τῶν Οὐττεντότων ἀντιστοιχεῖ ἡ φυλὴ τῶν Οὐττεντότων, στὸν κινεζικὸ πολιτισμὸ ἀντιστοιχεῖ ὁ κινεζικὸς λαός. Εἶναι ἐντελὲς μάταιο νὰ προσπαθήσουμε νὰ προσδιορίσουμε ποιά ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ὅψεις προβάλλεται πρώτη καὶ ποιά δευτέρα».⁵

Οἱ «κοινωνικὲς» καὶ «πολιτικὲς» ἀλλαγὲς, τόσο ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν πηγῶν καὶ τῶν ἐμπνεύσεων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν συνεπειῶν καὶ τῶν ἀντιδράσεων, εἶναι στενά συνδεδεμένες κοινωνία: σὲ σημεῖο ποὺ νὰ εἶναι δύσκολο νὰ μιλάμε ξεχωριστὰ γιὰ τὶς μὲν ἢ τὶς δέ. Οἱ πολιτικτικὲς ἀλλαγὲς προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν ἀτόμων ποὺ ἐνεργοῦν σὰν φορεῖς τῶν ἀλλαγῶν αὐτῶν. Παρὰ τὴν σχεδὸν ἀπόλυτη ταύτιση τοῦ κοινωνικοῦ μὲ τὸ πολιτιστικὸ, οἱ ἀνθρωπολόγοι κάνουν διάκριση ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ εἶδη ἀλλαγῶν καὶ δίνουν ἐμφαση στὶς πολιτικτικὲς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἐρευνητής, ποὺ ἐξετάζει τὶς ἀλλαγὲς σὰν κοινωνικὸ φαινόμενον, θὰ πρέπει νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν τὸν αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὶς διαφορὲς καὶ τὶς ὁμοιότητες, γιὰ νὰ συλλάβει τὸ πρόβλημα στὴν ὁλότητά του.

συμπέρασμα

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν θὰ μπορούσαμε νὰ πούμε ὅτι ἡ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ ἀναφέρεται στὶς μετακινήσεις καὶ τὶς διαφοροποιήσεις ποὺ συντελοῦνται μέσα στὸν κοινωνικὸ (ἢ πολιτιστικὸ) χῶρο καὶ συγκεκριμένα στὶς δομὲς (θεσμοί, οργανώσεις) καὶ λειτουργίες (δικασίες) κατὰ τὴ διάρκεια μεγάλων ἢ μικρῶν χρονικῶν περιόδων.⁶ Ἡ «πρόοδος», ὁμως, λόγω τῶν ποιοτικῶν της χαρακτηριστικῶν (δηλαδὴ τῶν ἀξιῶν ἢ, γιὰ νὰ ἀκριβολογήσουμε, τῆς ἱεραρχήσεως), δὲν εἶναι μιὰ κατάστασις ἢ ἓνα φαινόμενον ποὺ μπορεῖ νὰ ὁρισθῇ κατὰ τρόπο ὁριστικὸ καὶ ἀπόλυτο. Αὐτὸ ποὺ μπορούμε ὁμως νὰ πούμε μὲ βεβαιότητα εἶναι ὅτι, ἂν καὶ ἡ κάθε «ἀλλαγὴ» δὲν εἶναι πρόοδος, γιὰ νὰ ὑπάρξει ἐν τούτοις «πρόοδος» θὰ πρέπει νὰ ὑπάρξει κάποιου εἶδους ἀλλαγὴ.

5. A. L. Kroeber, *Anthropology* (rev. ed.), New York, Harcourt, Brace, 1948, σ. 267-268.

6. Blétre Francis R. Allen, *Socio-Cultural Dynamics: An Introduction to Social Change*, New York, Macmillan Co., 1971, σ. 39.

1. Howard Becker and Alvin Boskoff, (eds.), *Modern Sociological Theory*, New York, Dryden Press, 1957, σ. 263.

2. Harry M. Johnson, *Sociology*, New York, Harcourt, Brace, 1960, σ. 626.

3. Ralph Linton, *The Cultural Background of Personality*, New York, D. Appleton - Century, 1945, Κεφ. I-Melville J. Herskovits, *Man and His Works*, New York, Alfred A. Knopf, 1948, σ. 29.

4. Ὁμοίως.